

Живорад Миленовић
Учитељски факултет, Лепосавић

МОГУЋНОСТИ И ОГРАНИЧЕЊА ВАЛДОРФСКИХ ШКОЛА

Апстракт: У раду се говори о могућностима и ограничењима валдорфских школа. Проучавани проблем није нов, али је до сада недовољно обрађен у нашој научној и стурчној литератури. Као варијанта индивидуалне педагогије, валдорфске школе појавиле су се почетком XX века, и упркос бројним проблемима задржале су се до данас. Оснивач валдорфских школа Рудолф Штајнер борио се против сваког насиља над дететом и у то време владајућег бирократског васпитања и образовног система. Као један од најистакнутијих представника индивидуалне педагогије, он је критиковао немачку школу, сматрајући да су у њој деца лишена радости и детињства и слободних покрета, да она заглупљује ученике, сакати њихове умне способности и не одговара на питања која живот поставља. Свему томе, Штајнер је супротстављао само један критеријум педагогије – слободу.

Кључне речи: валдорфска школа, валдорфска педагогија, Рудолф Штајнер, антропозофија, индивидуална педагогија

УВОД

О Рудолфу Штајнеру и *Валдорфској школи*, до сада је била јако мало радова. За израду тих радова коришћена је оскудна литература, тако да се оправдано може истаћи да претходни радови нису у довољној мери обухватили обрађивану проблематику. Ово с тога, што до недавно нису постојали примарни извори, тако да су се за израду радова користили секундарни извори као примарна литература. Основна литература су били енциклопедијски и историјски извори, који су само површно дефинисали проблем, док у суштину нису дубље залазили.

Код нас готово да нема аутора који су се до сада бавили суштином и карактером *валдорфских школа*. Изузетак је проф. др Саит Качапор, који у својим радовима поклања дужну пажњу варијантама индивидуалне педагогије, пре свега *монтесори методу* италијанског аутора *Марије Монтесори* и *валдорфским школама* Швајцарца *Рудолфа Штајнера*.

Новина је то, што се уназад неколико година *Атеље Wort* из Београда-Зрењанина бави преводом дела Рудолфа Штајнера, која су до сада нашој педагошкој јавности била недоступна а многа и готово непозната. До сада су преведена следећа дела: *Филозофија слободе, Аспекти валдорфске педагогије, Легенда о храму и златна легенда, Како се постужу сазнања виших светова, Основне духовно-душевне снаге уметности васпитања, Тајна наука о скици, Пољопривредни курс за младе, Теозофија, Фридрих Ниче борац против својег времена, Из Акаше хронике, О бићу боја*, а преведено је и аутобиографско дело Рудолфа Штајнера *Мој живот*.

Осима Атељеа Wort, Антрополошки културни центар из Београда превео је неколико дела Рудолфа Штајнера и то: *Пред вратима теозофије, Принцип духовне економије и Човек као сазвучје*.

Такође је преведено и неколико дела у којима се говори о животу и делу Рудолфа Штајнера, пре свега дела Јоханеса Хемлебена и Анреја Белија.

Раније су се појавили преводи дела Рудолфа Штајнера *Основи теорије сазнања Гетеовог погледа на свет с нарочитим освртом на Шилера, Мост и Педагошки курс за младе*.

У међувремену, у нашим часописима појавило се неколико радова који су у многоме допринели популаризацији и ширењу интересовања за валдорфске школе Рудолфа Штајнера. Напомене ради, 2003. године, у *Зборнику радова Филозофског факултета у Косовској Митровици*, објављен је рад Саита Качапора под насловом *Педагогија и школа Марије Монтесори и Рудолфа Штајнера*, а исте године, Оливера Тодоровић је у *Часопису Настава и васпитање* објавила рад под насловом *О валдорфским школама*.

Према томе, овим уводом се указује на генерални поступак израде теме, на актуелност обрађивање проблематике, као и на одређене методолошке и друге тешкоће на које се наилазило током израде рада.

У даљем раду биће више речи о оснивању и развојном путу валдорфских школа, затим о основама педагогије Рудолфа Штајнера са посебним нагласком на улогу одељењске (разредне) заједнице и учитеља и васпитача у валдорфским школама, затим о основној организацији Валдорфске школе, а последње поглавље говори о могућностима и ограничењима валдорфских школа.

1. ОСНОВИ ПЕДАГОГИЈЕ РУДОЛФА ШТАЈНЕРА

Већ је раније истакнуто да је *антропозофија* темељ *Валдорфске педагогије*. Према учењу Рудолфа Штајнера, «...васпитање је питање које је дубоко утемељено у друштву, те је с њим нераздвојиво повезано» (Качапор, 2003а: 115). То, другачије речено, значи, да ако се у свету жели нешто постићи боље, мора се почети са васпитањем младих.

Познати хрватски теоретичар српског порекла Марко Стевановић с правом истиче да се «*Слободна Валдорфска школа* заправо јавила као један од бројних реформских покрета да се пасивна улога дјетета у процесима одгоја и образовања замијени новим начинима и садржајима рада у којим би дијете-ученик било у активној улози» (Стевановић, 2002: 76). Дакле, у слику човека коју учитељ носи у себи, уз своје педагошко деловање, мора спадати и поштовање индивидуалности која је слободна, бесмртна и јединствена, као и разумевање судбине која је намењена човеку и његовом животу. Такође је битна и љубав према човеку која се брани хришћанским ставом. Учитељ за дете треба да буде *духовни помагач његовог развоја*. Зато учитељ мора добро да упозна индивидуалне карактеристике и способности сваког детета и да му омогући развој тих индивидуалности. На тај начин, *Валдорфска педагогија* жели развој детета ставити у оквире развоја људског рода на Земљи.

Саит Качапор примећује «...да Штајнер посебан значај придаје првим трима седмогодишњим раздобљима, а међу њима – највише првом развојном периоду. Исто тако, Штајнер говори о три рођења. Она су:

1. *физичко рођење*, којим почиње први седмогодишњи развојни период. Према *Валдорфској педагогији*, чаробна формула васпитања гласи – узор и опонашање,

2. *рођење физичких снага*, током измене зуба, којим започиње други седмогодишњи развојни период. Етеричном телу – *телу животне снаге* је потребан ауторитет који се воли да би дете касније могло развијати добре навике и добар животни ритам, и

3. *астрално рођење*, односно *зрелост за живот на Земљи*, које почиње с пубертетом, односно којим почиње трећи седмогодишњи развојни период. Млади човек тек постизањем полне зрелости досеже ону зрелост која му омогућава доношење одлука које се темеље на искуству и учењу (наравно, и на последицама из другог развојног периода), на развијању самосталног мишљења у циљу коначног ослобађања» (Качапор, 2003а: 116-117).

Као што се види, Рудолф Штајнер посебну пажњу поклања слободи. У свом делу *Филозофија слободе*, он човека види као једино биће које је

обдарено духом који му омогућава да упозна самога себе и свет око себе, као и да може да делује на основу слободне одлуке (Штајнер, 2000).

Рудолф Штајнер је даље велику пажњу поклањао основним духовно-душевним снагама уметности васпитања, које је изнео у истоименом делу, где је посебно говорио о тзв. *спиритуалној основи васпитања, и о васпитању малог детета као основном итимуњу васпитача* (Исти, 2002б).

Штајнер се даље залагао за постизање сазнања виших светова, где је посебно истицао значај вишег душевно-духовног васпитања човека, затим услова тајног школовања, постизању континуитета свести и цепању личности у току посвећења (Исти, 2002а).

Своје педагошке ставове, Рудолф Штајнер је посебно изнео у свом делу *Аспекти Валдорфске педагогије*, у коме нагласак ставља на односу педагогије и уметности, педагогије и морала, говори о слободној школи и трочланству, а на научној основи антропозофије даје педагошку основу *Валдорфске педагогије* и истиче педагошки циљ *Валдорфске школе*. Он је посебно истицао да онај који се данас припрема у образовним установама за посао педагога «...носи са собом у живот велики број добрих начела у вези са образовањем и уметношћу наставе» (Исти, 2001: 41).

У *валдорфским школама* посебна пажња поклањана је разредној заједници и улози учитеља, о чему ће бити речи у даљем раду.

1.1. Улога разредне (одељењске) заједнице

Валдорфска школа је јединствена школа с нижим и вишим разредима. Замишљена је као обједињена школа.

Разредна заједница се сматра заједницом која је судбински настала, због чега се она посматра као животна заједница која се не сме разбити због тога што неко траба да понавља разред. Исто тако, она се не сме разбити ни одабиром ученика обзиром на њихов успех. Тек након завршетка основне школе ученици се диференцирају према склоностима, успеху и могућностима за будуће занимање. То значи да су одељењске заједнице хомогене.

Припадници једног разреда у *валдорфској школи* су вршњаци. У први разред се по правилу уписују деца са навршених 7 година живота.

Према Саиту Качапору, «...одељењска заједница се у *Валдорфској школи* доживљава као заједница која учи, ради и прославља своје успехе у дневном и годишњем ритму. Исто тако, деца истог одељења заједнички

проживљавају пустоловине изван школе и изван наставе, на излетима, посетама и путовањима. Деца у истом одељењу заједнички расту и стасавају. Одељењске заједнице различитог узраста имају различите боје зидова у ходницима и учионицама, а исто тако и различите спратове у школској згради» (Качапор, 2003а: 118-119). Одељењска заједница дакле представља део целокупне школске породице. У тој великој породици се заједнички живи и уметнички делује и зато су подељене улоге: једно одељење једном може давати приредбу, други пут може бити само посетилац бројних догађаја и прослава и сл.

1.2. Улога учитеља и васпитача у валдорфским школама

Валдорфски учитељи и васпитачи се не држе крутих дидактичких приступа. Рад у *валдорфској школи* и *валдорфском вртићу* је процес растења деце, процес њиховог живота, те и валдорфски учитељи «...расту са својим одељењем и прилагођавају се променљивим друштвеним и локалним активностима» (Исти, 2003а: 119). Одроз рада учитеља и васпитача у школама и вртићима валдорфског типа није само важан коректив за њихово, како људско тако и педагошко понашање, него представља и стално усавршавање и стално учење, непрестан рад на самом себи, на својој педагошкој концепцији, као и на целокупном концепту школе.

У обуци валдорфских учитеља и васпитача, «...велика се пажња поклања самоваспитању, развоју личности разредног учитеља који ће на ученике имати највише утицаја» (Исти, 2003б: 299). Поред припреме за наставу и саме наставне делатности, сваки валдорфски учитељ се током свог живота креће путем на којем вежба своју духовност. Саит Качапор наводи да по Штајнеру, разредни учитељ чак и док спава «...посматра својим духовним очима сву децу из свог разреда (посебно проблематичну), интуитивно се уживљава и тражи оне духовне снаге које ће му следећег јутра бити од помоћи у раду са ученицима» (Исти, 2003б: 299).

2. ОРГАНИЗАЦИЈА РАДА У ВАЛДОРФСКИМ ШКОЛАМА

Већ смо навели да су за рад у овим школама потребни инвентивни и креативни наставници, и то како за извођење наставног, тако и ваннаставног рада за свих 12 разреда основне и средње школе. Разредни учитељ организује наставу од 1. до 8. разреда у блок сату на почетку сваког радног дана. Настава се изводи по епохама 3 до 4 недеље. Изводи се настава матерњег језика, рачунања, настава познавања природе, географије, историје. Стручни учитељи предају одговарајуће предмете од 1. до 12.

разреда. Од првог до шестог разреда то су: страни језици, музика, ауритмија, ручни рад, физичко вежбање, вртларство и математика. Од 9. до 12. разреда наставу изводе учитељи за више разреде. (Опширније у: Рихтер: 1994: 42-43).

Наставни предмети су се изучавали по предметним епохама које су трајале од неколико дана до неколико недеља. Овакав систем обраде само једног наставног предмета у једној наставној епохи развијао је бољу концентрацију и систематско сазнавање. У школи су доминирали уметнички предмети: пластично-ликовни и ритмичко-уметнички. У оквиру физичког васпитања веома су се неговале ритмичке вежбе, али су неке слободне игре (на пример фудбал) биле забрањене.

Дужну пажњу, Рудолф Штајнер је придавао превазилажењу јаза између старих и младих, који је другачије називао *понором* (Штајнер, 1996). У школи су учила мушка и женска деца заједно и није било понављања разреда. Сва су деца, без обзира на успех, превођена у старији разред.

Као што се може видети *валдорфске школе* нису унифициране. Свака афирмише своју посебност. Тако неке развијају занатство, израду уметничких предмета, писање краћих састава, музичке активности и др. У вишим разредима се осим општеобразовних предмета изучавају садржаји за професионалну оспособљеност, као на пример: столар, електромеханичар, металопраерађивач и др. У старијим разредима се још изводе и различити практикуми па се тако у 9. разреду изучава пољопривреда, а у 10. шумарство, док су у 11. и 12. заступљени индустријски социјални практикуми (Рихтер, 1994: 44).

У *валдорфским школама* се стиче продубљено знање из науке о човеку, ученици се васпитавају у физичком, интелектуалном и естетском облику васпитања. Даље, са ученицима се поступа индивидуално, чиме се омогућава развијање њихове моћи концентрације, мишљења и воље.

Говорећи о *валдорфским школама*, Марко Стевановић, истиче да је специфичност ове школе у томе што је «...организациски, просторно, кадровски и плански повезано основно и средње образовање. У школи нема понављања разреда. Они ученици који на вријеме не постигну одговарајуће резултате упућују се на додатне течајеве. У начинима учења превлађују пластично-ликовни и ритмичко-музички елементи, а у физичком одгоју пажња се поклања ритмичким вјежбама» (Стевановић, 1997: 99).

Ваља напоменути и то да се јављају и други типови алтернативних школа. Оно што је за све те школе заједничко је то што «...уважавају

Ж. Миленовић

индивидуалност ученика, његове склоности и интересе и што нуде већи број програма» (Исто: 100).

Ипак, знатан број тих школа оријентисан је на практично деловање, односно *учење радом за рад*, уместо *учења креативнишћу за креативност*.

Оно што је заједничко за све те школе у будућности, јесте то, да ће се њихови програми, садржаји и методе «...све више усавршавати па ће се јављати нове модификације, теорије и школе» (Исто).

3. ВАЛДОРФСКЕ ШКОЛЕ ДАНАС

Школа коју је основао Рудолф Штајнер има све више присталица у свету. Зато постоје оправдани разлози.

Данас, на почетку XXI века, постоји 850 *валдорфских школа* у укупно 57 земаља, а *Валдорфска педагогија* је распрострањена у 61 земљи. Напомене ради, 790 школа основано је у последњих 30 година прошлог века. Оно што је посебно карактеристично за *валдорфске школе* (осим периода од краја 1933. до октобра 1945. године) је да се једном отворена школа више не затвара. Такође, динамика оснивања *валдорфских школа* одвијала се по једној развојној линији, која се одржавала у континуитету.

Валдорфске школе су такође отворене и у земљама бившег социјалистичког блока. Подаци о броју школа у тим земљама изгледају овако: Чешка – 8, Мађарска – 17, Украјина – 7, Румунија – 1 а Русија чак 26 школа.

За развој образовног кадра у *валдорфским школама*, данас делују 65 института у 27 земаља. Примера ради, данас постоји више места за образовање учитеља него ли што је педесетих година прошлога века било *валдорфских школа*.

Упоредо са развојем школа развијало се и *валдорфско предшколско васпитање*. Данас широм света постоји преко 1600 *валдорфских вртића* и 534 *социјално терапеутских установа* (Опширније у: Тодоровић, 2003: 619-620).

Према подацима до којих је дошао Саит Качапор, данас делују 172 школе *валдорфског типа* у Немачкој, у Аустрији делују 11 а у Швајцарској 39.

Према подацима истог аутора из 1992. године, течајеви за образовање учитеља радили су у Берлину, Хамбургу, Каселу, Киелу, Манхајму, Нирнбергу, у Руру и у Штутгарту.

За васпитаче, течајеви су организовани у Бохуму, Дортмунду, Каселу и Штутгарту.

Осим течајева, за васпитаче су организовани и семинари, и то у Берлину, ХанOVERу, Нирнбергу, Витен-Хербеду и Штутгарту.

Према подацима које на основу статистике удружења *валдорфских школа* и *антропозофа* у својој најновијој дидактици износе хрватски аутори Милан Матијевић и Ладислав Богнар, данас у свету «...дјелује око 600 таквих школа. У Нјемачкој, гдје је утемељена прва школа, дјелује, према новијим подацима више од 80 школа са 40.000 ученика» (Матијевић и «сар.», 2002: 63).

Када је у питању наша земља, ваља напоменути да је нашој широј педагошкој јавности Рудолф Штајнер готово био непознат. Према подацима чије изворе не наводи а помиње их у свом чланку *О валдорфским школама* у Часопису *Настава и васпитање*, Оливера Тодоровић наводи да школе *валдорфског типа* постоје у бившим југословенским републикама и то у Словенији, Хрватској и Босни и Херцеговини (Тодоровић, 2003: 620). Једна од познатијих школа *валдорфског типа*, данас, са успехом ради у Хрватској у Сплиту. Наставу у овој школи изводе млади учитељи оба пола, а настава има јако изражен црквени карактер.

4. МОГУЋНОСТИ И ОГРАНИЧЕЊА ВАЛДОРФСКИХ ШКОЛА

Као што је већ претходно наведено, *Валдорфска школа* има све више присталица. Она такође није прописана школа. Њен основни циљ је да се развија из индивидуалних иницијативама на савим различите начине.

У првом сусрету са овим школама обично се може поставити питање којим се тражи одговор: Да ли је заправо *Валдорфска школа* општеобразовна дванаестогодишња школа или је то нека занатска школа?

На постављено питање, могуће је добити два одговора, да је то и општеобразовна и занатска школа, у којој сви понешто науче и стекну солидно опште образовање.

Током дванаестогодишњег школовања ученици упознају ручни рад и више традиционалних заната. Тако упознају обраду врта, плетење, предење, обраду дрвета, увезивање књига, израду предмета од бакра, обраду метала, пластифицирање, резбарење, прву помоћ и стенографију. Основна два питања на која се траже одговори, јесу:

1. шта након дванаест година школовања?

Ж. Миленовић

2. да ли из *валдорфских школа* излазе ученици који су прилично свестрано образовани и као такви веома тражени у мањим фабрикама?

На постављена питања, најпрецизније је одговорио хрватски аутор српског порекла Милан Матијевић, који даје следеће одговоре:

- Након дванаест година школовања, сваки ученик који изађе из *валдорфских школа*, способан је да изради многе предмете од дрвета и метала завидном вештином, и

- Ученици из *валдорфских школа* који желе наставити студирање на факултетима, обично уписују и тринаесту годину која има задатак да припреми ученике из *валдорфских школа* за студирање (Опширније у: Матијевић, 1993: 279).

На основу напред наведеног, намеће се закључак да је *Валдорска школа* заправо школа у којој је заступљено неформално образовање ученика, али да је обзиром на све већу популарност ових школа, могуће несметано укључивање свршених ученика ових школа у нормалан рад, као и могућност даљег наставка школовања.

Оно што представља основну кочницу у раду ових школа јесте стални недостатак учитеља и наставника, од којих се пак тражи велика преданост и несебичност. Да би наставници били успешни у *валдорфским школама*, они се морају одрећи чувања свог спољашњег ауторитета, затим добро познавање материје коју предају, како би њихови ученици усвојено знање могли прилагодити захтевима садашњег времена.

Следећа препрека која се може јавити у раду *валдорфских школа* јесте штетно деловање последица материјалистичке епохе. Ово с тога, што, да би једна *Валдорфска школа* успешно деловала, она мора да се укључи у животни процес окружења, а такође и у социјално, културно и просторно окружење. Што се васпитног особља тиче, од њих се очекује поштовање *недодирљивог слободног бића детета* које је у њему скривено.

ЗАКЉУЧАК

У раду је било речи о *Валдорфској школи Рудолфа Штајнера*. Као варијанта индивидуалне педагогије, која је бранила право појединца на индивидуални развој, *валдорфска школа Рудолфа Штајнера*, развила се из *антропозофије*, а за основу је као науку имала *теозофију*.

У изворима на нашем, али и изворима на страним језицима, чешће наилазимо на термин *Валдорфска школа*, него ли на термин *Валдорфска педагогија*. Ово с тога, што се сматра да се ова варијанта индивидуалне

педагогије није развила у довољној мери да би се могла назвати педагогијом, већ се о њој може говорити само као о *Валдорфској школи*. Другачија схватања, међутим, могу се наћи у руским енциклопедијским издањима, где појам *Валдорфска педагогика* потпуно превладава појам *Валдорфска школа*.

Оснивач *валдорфских школа* је Швајцарац *Рудолф Штајнер*. О животу и делу Рудолфа Штајнера освничава *Валдорфске школе (педагогије)*, писали су многи аутори. Ипак, најпрецизније податке о његовом животу и раду, налазимо у делима Андреја Белија и Јоханеса Хемлебена, који су написали истоимена дела: *Рудолф Штајнер*.

У јесен 1919. године, почела је са радом *Слободна Валдорфска школа* у Штутгарту, у оквиру фабрике дувана *Waldorf – Astoria* за децу радника те фабрике. То је било време револуције у Немачкој, када су гимназије спадале у елитне школе у које су углавном ишла деца богатих. Године 1919. у Немачкој се осећао *спољашњи импулс*, односно осећај да треба нешто ново да настане. Мора се признати да је Рудолф Штајнер оснивањем *Валдорфске школе* заправо пошао у остварење своје *нејасне идеје*, готово без плана. Пре тога, августа 1919. године одржан је и семинар за будуће учитеље у *валдорфским школама*. Од тада па надаље, све до појаве нациста у Немачкој, *валдорфске школе* су се развијале убрзано. У време нацизма оне су забрањене, а рад је обновљен тек по завршетку Другог светског рата 1945. године.

Основне карактеристике ових школа могле би се посматрати тројако и то као *физичко рођење*, којим почиње први седмогодишњи развојни период, *рођење физичких снага*, током измене зуба, којим започиње други седмогодишњи развојни период и *астрално рођење*, односно *зрелост за живот на Земљи*, које почиње с пубертетом, односно којим почиње трећи седмогодишњи развојни период, при чему је посебна пажња поклањана слободи.

Данас, почетком XXI века, постоји 850 *валдорфских школа* у укупно 57 земаља, а *Валдорфска педагогија* је распрострањена у 61 земљи. Напомене ради, 790 школа основано је у последњих 30 година прошлог века. Оно што је посебно карактеристично за *валдорфске школе* (осим периода од краја 1933. до октобра 1945. године) је да се једном отворена школа више не затвара. Такође, динамика оснивања *валдорфских школа* одвијала се по једној развојној линији, која се одржавала у континуитету.

Валдорфске школе су такође отворене и у земљама бившег социјалистичког блока. Подаци о броју школа у тим земљама изгледају овако: Чешка – 8, Мађарска – 17, Украјина – 7, Румунија – 1 а Русија чак 26

Ж. Миленовић

школа. За развој образовног кадра у *валдорфским школама*, данас делују 65 института у 27 земаља. Примера ради, данас постоји више места за образовање учитеља него ли што је педесетих година прошлога века било *валдорфских школа*.

Упоредо са развојем школа развијало се и *валдорфско предшколско васпитање*. Данас широм света постоји преко 1600 *валдорфских вртића* и 534 *социјално терапеутских установа*.

На крају смо видели да су осим неслућених могућности, *валдорфске школе* имале и ограничења. Ипак, задржале су се и до данас, остављајући тако печат развоју педагошке теорије и праксе, утолико пре што су браниле и данас бране право појединца на индивидуалан и слободан развој.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бели, А. (2003): *Рудолф Штајнер*. Београд-Зрењанин: Ателье Wort.
2. Бим-Бад, Б.,М. (ред.) (2002): *Педагогический энциклопедический словарь*. Москва: Научное издательство “Большая российская энциклопедия”.
3. Блекбурн, С. (1999): *Оксфордски филозофски речник*. Нови Сад: Светови.
4. Давидов, В., В. (1993): *Российская педагогическая энциклопедия, 1 и 2*. Москва: Научное издательство.
5. Димитров, Лю. и др. (2000): *Теория на възпитанието*. София: Аскони – издат.
6. Джуринский, А., Н. (2000): *История педагогики*. Москва: Владос, 2000.
7. Исти, (2000): *Педагогика: История педагогических идей*. Москва: Педагогическое общество России, 2000.
8. Качапор, С. (1996): *Историјски преглед настанка и развоја школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
9. Исти, (2003а): *Педагогија и школа Марије Монтезори и Рудолфа Штајнера, Зборник радова Филозофског факултета, Универзитета у Приштини, XXXII/2002, свеска А: Филозофски одсек, стр. 89-124*. Косовска Митровица: Филозофски факултет у Приштини.
10. Исти, (2003): *Садржаји из опште историје педагогије*. Панчево: Графос интернационал.
11. Заниновић, М. (1988): *Опћа повијест педагогије*. Загреб: Школска књига.
12. Лекић, Ђ. (2000): *Педагошки правци и покрети у историји васпитања и образовања*. Београд: NEWSLINES.
13. Матијевић, М.; Богнар, Ј. (2002): *Дидактика*. Загреб: Школска књига.
14. Матијевић, М. (1993): *Алтернативне концепције школе, у: Приручник за равнатеље*. Загреб: Знамен.

15. Рихтер, Т. (1994): *Валдорфска педагогија: допринос култури и стваралаштву, у: Плурализам у одгоју и школству*. Загреб: Катехетски селезијански центар.
16. Стевановић, М. (2002): *Педагогија*. Вараждинске Топлице: Тонимир.
17. Исти, (1997): *Школска педагогија*. Вараждинске Топлице: Тонимир.
18. Тодоровић, О. (2003): *О Валдорфским школама*, Часопис Настава и васпитање, бр. 5, стр. 616-621. Београд: Педагошко друштво Србије.
19. Хемлебен, Ј. (2001): *Рудолф Штајнер*. Београд-Зрењанин: Атеље Wort.
20. Ценић, С.; Петровић, Ј. (2005): *Васпитање кроз историјске епохе*. Врање: Учитељски факултет у Врању.
21. Штајнер, Р. (1924): *Основи теорије сазнања Гетеовог погледа на свет с нарочитим освртом на Шилера*. Превод Бранка Тодоровића са немачког, у организацији сфаироза – Антропозофска сфера, 1.
22. Исти, (1988): *Мост*. Земун: Арион.
23. Исти, (1996): *Педагошки курс за младе*. Панчево: Супра либрос.
24. Исти, (2000): *Филозофија слободе*. Београд-Зрењанин: Атеље Wort.
25. Исти, (2000а): *Пред вратима теософије*. Београд: Антрополошки културни центар.
26. Исти, (2001): *Аспекти валдорфске педагогије*. Београд-Зрењанин: Атеље Wort.
27. Исти, (2001а): *Принцип духовне економије*. Београд: Антрополошки културни центар.
28. Исти, (2002): *Легенда о храму и златна легенда*. Београд-Зрењанин: Атеље Wort.
29. Исти, (2002а): *Како се постижу сазнања виших светова*. Београд-Зрењанин: Атеље Wort.
30. Исти, (2002б): *Основне духовно-душевне снаге уметности васпитања*. Београд-Зрењанин: Атеље Wort.
31. Исти, (2003): *Човек као сазвучје*. Београд: Антрополошки културни центар.
32. Исти, (2003а): *Тајна наука о скици*. Београд-Зрењанин: Атеље Wort.
33. Исти, (2004): *Пољопривредни курс за младе*. Београд-Зрењанин: Атеље Wort.
34. Исти, (2005): *Теософија*. Београд-Зрењанин: Атеље Wort.
35. Исти, (2005а): *Фридрих Ниче творац против својег времена*. Београд-Зрењанин: Атеље Wort.
36. Исти, (2006): *Из Акаше хронике*. Београд-Зрењанин: Атеље Wort.
37. Исти, (2006а): *Мој животни пут*. Београд-Зрењанин: Атеље Wort.

Ж. Миленовић

Живорад Миленович

Факультет начальных классов, Лепосавич

ВОЗМОЖНОСТИ И ОГРАНИЧЕНИЯ ВАЛДОРФСКИХ ШКОЛА

***Резюме:** В работе обсуждаются возможности и ограничения валдорфских школ. Предложенная проблема не является новой, но всё ещё в недостаточной мере обработанной в нашей научной и педагогической литературе. Как один из вариантов индивидуальной педагогики валдорфские школы появились в начале XX века и вопреки многочисленным проблемам остались и до наших дней. Основатель валдорфских школ Рудольф Штайнер боролся против любого типа насилия над ребёнком и в то время доминирующего бюрократического воспитания и системы образования. Как один из самых выдающихся представителей индивидуальной педагогики, он подвергал критике немецкую школу, считая, что в ней дети лишены радости и детства и свободы движения, что она «оглуляет» учеников, сокращает развитие умственных способностей и не помогает решению поставленных жизнью вопросов. Всему тому Штайнер противопоставлял лишь один критерий педагогики – свободу.*

Ключевые слова: валдорфская школа, валдорфская педагогика, Рудольф Штайнер, антропозофия, индивидуальная педагогика